

ACC. NR M. 12866:1-7.

Landskap: ...Västergötland..... Upptecknare: ...Siv Winelius.....
Härad: ...Vartofta..... Berättare: ...Karl Jonsson.....
Socken: ...Baltak..... Berättarens yrke: ...f.d. lantbrukare.....
Uppteckningsår: ...1953..... Född år ...1866... i ...Madäng.....

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Luf. 73.
v

L.U.F. 73

När den nya tiden kom till bygden.

(s.1-7)

Skriv endast på denna sida

ACC. N:R M. 12866:/.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

När den nya tiden kom till bygden.

1

Både klockare och kyrkväktare fick avlöning in natura. Jag minns, när de fick både "korv och kaka". Kyrkväktaren gick själv omkring i socknen om hösten och tog upp sin avlöning. Det var brukligt att han skulle ha en sup brännvin på varje ställe. Han hade därför med sig ett stort lerkrus och det brukade bli 4-5 liter i det, innan kyrkväktaren var färdig med sin rundvandring. Klockaren bodde i Tidaholm och till honom körde bönderna med bröd, kött och brännvin. Det skedde efter höstslakten. Brödet skulle vara av den nya rågen. Gummorna tävlade om att ge klockaren störst kakor. När klockaren fick sin lön, skrevs den upp i en bok, så det blev kontroll. Detta avlöningssystem slutade man med omkring 1885. (Gamla kyrkan i Baltak revs 1838. Den nya byggdes 1917.) I tjänstefolkets avlöning ingick även småpersedlar som skor, vantar, tyg o.d. Dessa bestämdes vid städseln. Avlöning i denna form började upphöra omkring 1890-talet.

På Bälteberga med tegelbruk, kvarn, såg, pappersbruk och benstamp hade brukspatron C.A.S. von Zweigbergk en handelsbod på 1850-talet. En filial till denna öppnades på 1870-talet i Madäng. Det var den första handelsboden där och den var inrymd i en flygelbyggnad i Smedsgården. Den nuvarande handelsboden tillkom omkring 1880. Från min tidiga barn-dom minns jag en gubbe, som gick omkring med varor i en säck. Han bodde

på Baltaksmon i en stuga och kallades för "Almåsan" efter den. Han gick så länge han orkade i gårdarna och var ibland så matt att han föll omkull. I säcken hade han kryddor, tobak, smus och socker. Detta var sönderhackade sockertoppar, som tillvägts skålpundsvis i strutar. Han medförde även arsenik och ibland kaffe. Knallar kom med häst och vagn och hade med sig tyger och band. De fick ofta logi på gårdarna. Dessa försäljare försvann, då handelsboden kom till. En annan förändring var den att en del yrken i viss mån fick annan karaktär. Skomakaren t.ex., som förr stannade på gården i ett par veckor och gjorde skor och stövlar till alla fick nu bara reparationsarbeten.

Bystämman har inte förekommit i mannaminne. Utskiftningen skedde på 1850-talet. Andelsföreningar har inte funnits här.

I min barndom hade man inte klövervallar, men på 1880-talet började vi med det i liten skala på Kvarnagården. När klöverodlingen blev allmännare, tyckte de gamla att "nu förstör de sina gårdar alldeles".

Förr hade man många får på gårdarna i trakten. Omkring 1910 då det ivrades mera för mjölken genom mejerierna, slutade man upp att ha får, som också var besvärliga att sköta och skaffade fler kor. -

Märgling har inte förekommit här, men man hämtade kalk i Ekedalen och Övertorp och tillförde jorden.

Skötseln av vägarna ålåg gårdarna, som hade hand om var sitt vägstycke allt efter mantal. När det blev barmark om våren, var det tid

ACC. Nr: M. 12866:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

3

att se om vägarna. De synades vår och höst av länsmanen. Var de inte bra, blev det efterarbete för bönderna, men jag hörde aldrig att någon blev bötfälld. Vinterväghållningen var ett annat betungande arbete. Vissa gårdar bildade "snölag". I Madäng var det 7 gårdar. Då fick man köra med snöplog. För arbetet betalades 50 kr. om året, som gårdarna delade. Det blev inte ens till snuspengar, sa' man. Dessa arbeten upphörde för böndernas del, då vägstyrelsen för häradet övertog dem.

1906 öppnades järnvägen Tidaholm-Vartofta för trafik. Det blev av stor betydelse för bygden, genom att frakterna underlättades. Så t.ex. kunde nu kalk från kalkbergen vid Kavlås fraktas ner till bygden med tåg. Förut hade man haft mycket arbete med att hämta den med häst och vagn.

Gästgivaregård har inte funnits i Madäng, men en man, som heter Campe (f. 1879) och hans far brukade skjutsa folk. De höll på med detta till dess järnvägen öppnades 1906 mellan Tidaholm och Vartofta. Telefon sattes upp 1886 på Ettaks herrgård och man ringde ofta dit från Sandhems järnvägsstation (linjen Falköping-Nässjö) och beställde skjuts. Priset var för 3 mils körning, 1 pers., 3 kr. och 5 kr. om det var 2-3 pers.

När Vulcans tändsticksfabrik kom till 1868, blev det vanligt att kvinnorna och barnen i trakterna omkring fick klistra askar som hemarbete. En körare kom med stora lass av tillskurna spånor, som klistra-

des ihop på en tråkloss och försågs med etiketter. Askarna torkades sedan på uppspända nät under taket. Detta arbete inbringade 60-70 öre om dagen. Detta upphörde omkring 1880. Vid sekelskiftet fick bönderna en extrainkomst genom att köra torv från "vamman" (nedanför Gullstiga) till fabriker i Tidaholm. Torven togs upp med maskin och lades in i torvlador. Varje bonde åtog sig bestämda lador.- En annan biinkomst var körslor vid skogsavverkningarna, då virke såldes till Vulcans tändsticksfabrik.

Då Vulcan och Tidaholms bruk kom till, flyttade många härifrån och började på dessa industrier. Många, som hade vuxna barn, sålde sina gårdar och köpte sig eller byggde hus i Tidaholm.

Emigrationen tog fart på 1880-90-talen. Den höll på fram till 1914. Förtjänsterna var inte så stora här hemma och fabriker tog inte emot så många. Då lockades man av beskrivningarna om förhållandena i Amerika, som anhöriga skickade hem och reste över. 13 kusiner till mig gav sig iväg. De flesta, som reste över härifrån blev kvar.

På boningshusen hade man i min barndom spån. Vid sekelskiftet var vi på Kvarnagården med de första, som lade tegel på spånen. Halmtaken på uthusen ersattes vid sekelskiftet med spåntak. På de senare åren har man fått eternit.

Tapeter hade de på de större gårdarna, så långt jag kan minnas tillbaka. Men på mindre ställen var det vanligt med rappade väggar. De slipa-

des så att de blev alldeles släta och en del hade målade "krusilutter" på dem.

Vi var bland de första i Madäng, som köpte järnspis på 1890-talet. Den kostade då 30-35 kr.

Hemma åt vi inte ur gemensamt fat vid måltiderna, men det var brukligt i gramgårdarna under min barndom. Kniv och gaffel hade de inte utan träsked. Jag minns särskilt en bonde, som alltid skalade potatisen med tummen och sedan doppade den i stekpannan, som stod mitt på bordet. På en del mindre ställen höll de på att äta ur gemensamt fat till frampå 1900-talet.

I min barndom dracks det kaffe bara om söndagarna. Det blandades med cikoria och "knaler". Surkål äts mycket förr liksom "fårpert" (fårkorv), ölost, ölsupa och det sammalda brödet. - Min farfar var mjölnare och han brände brännvin i kvarnen och t.o.m. i köket på Kvarnagården. Det var en s.k. brännerigård. Brännvinet såldes till "mårdara", de som var där och malde. Medan de väntade på att få sitt mjöl, hade de logi i kvarnkammaren. Där kunde vara ett 20-tal bönder och det var ett fasiligt supande, berättade min far.

De flesta kalasen var vid jultiden. Husmodern gick själv omkring i gårdarna och bjöd. Till dessa kalas medförde man ingen förning. Annars vid begravning eller bröllop var detta brukligt. En bonde, som

hette Anders i Hellestorp, brukade ha med sig ett helt lass med förning, bl. a. en hel kalv. Men Hellestorpar'n skulle alltid krusas mycket vid kalasen och vid ett sådant hade han och hans bröder gömt sig i en garderob och måste lyftas fram till bordet av min morbror, som var en stark karl. För övrigt hade man förning efter råd och lägenhet. Ostkakor, sockerkakor och kalvstek var vanligt. Sockerkakorna gjordes i olika storlekar och sattes på varandra så att det hela avsmalnade uppåt. Dessa kakor stod längs mitten av bordet. Inne på 1900-talet blev det inte så stora kalas längre, då försvann bruket med förning.

Förr dansade man om vintern på "lekestöver". Sommartid dansade ungdomen bl. a. vid Torpa ek. Sista gången de hade midsommarstång vid Madäng var för ungefär 70 år sedan. Då planterade de en ask där. Så byggdes Missionshuset och man ville inte ha dans. För omkring 40 år sedan började dansbanorna växa upp, men det var mycken motvilja mot dem bland de äldre. Läst på

Falköpings tidning var den första tidningen här. Den började utkomma 1856, 2 ggr. i veckan, Min far hade den redan då.

En soldatänka, som hette Eng och bodde i en liten stuga vid ån i Madäng, lärde barn att läsa på den tiden då folkskolan ej fanns. Vi var 8-10 barn, som undervisades i en liten kammare. Där satt vi längs väggarna på utdragssoffor och som bord hade vi bräder, lagda på bockar. I en särskild avbalkning i kammaren hade gumman Eng sina höns. Undervisningen,

som bara skedde tidvis, började på våren och höll på till fram på hösten. 1874 inrättades folkskolan i en liten bondstuga, som sedermera ombyggdes till det nuvarande skolhuset. I min barndom skedde undervisningen i stugans stora rum och lärarinnan fick sin bostad i husets andra hälft med kammare och kök. Man började vanligen skolgången vid 7-8 års ålder, men åldern varierade. Undervisningen började i mars och höll på till omkring 1 oktober. Skolan var uppdelad i 2-årig småskola och 4-årig storskola med varannandagsläsning. Det hände ofta att de mer försigkomna eleverna fick hjälpa de svagare. Jag har själv varit med om att undervisa kamrater, som ibland kunde vara 4-5 år äldre än jag. Vi fick då sätta oss i ett hörn och lärarinnan tittade till oss då och då.

Husförhören lystes förr ut i kyrkan. De ägde rum på hösten, först i gårdarna och sedan i skolan. Man fick läsa en vers i Testamentet för att prövas i innanläsning och förhördes sedan i katekesen. Husförhören slutade här på 1890-talet.

Förr bar man aldrig in liket i kyrkan vid begravning. Det fick stå på åkdonet, tills man bar det till graven. Likvagn hade man inte, utan kistan kördes i en "häck". Förnäma personer bars dock in i kyrkan och i slutet av 1800-talet spreds detta bruk även ut till det enklare folket.